

« بنیان خانواده و اهمیت آن در جامعه اسلامی »

ریحانه معصومی اردیزی^۱

چکیده:

خانواده رکن اساسی جامعه اسلامی است. پرداختن به این بنای مقدس و هدایت به جایگاه واقعی خود، همواره سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب سقوط آن می‌شود. در این مقاله نگاهی به بنیان خانواده و اهمیت آن در جامعه اسلامی پرداخته شده است. خانواده از نظر تعداد جمعیت و نحوه زندگی به سه نوع هسته‌ای، گسترده و گسترده محدود تقسیم شده است. اسلام به جایگاه خانواده در جامعه اهمیت فراوان داده است که در بسیاری از آیات قرآن کریم نیز خداوند متعال از اهمیت آن، سخن گفته است. همچنین خانواده کارکردهایی دارد که یکی از کارکردها، کارکرد تربیتی است که به انواع آن اشاره شده است، که در مورد هر کدام از این نوع از این کارکردهای تربیتی به طور خلاصه بحث شده است. لذا روش اتخاذی در این مقاله، از آنجا که اسناد و مدارک در سایت‌های مختلف و کتابخانه‌های مجازی موجود می‌باشد، روش کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و اطلاعات لازم جمع‌آوری شده و به تدوین این مقاله نهایی منجر شده است.

کلیدواژه‌ها: اسلام، انسان، جامعه، خانواده

^۱ - سطح دو، فاطمیه بردسیر، mswmyr@gmail.com

مقدمه:

یکی از محیط‌هایی که انسان اغلب از آغاز تا پایان زندگی با آن رابطه تنگاتنگ و سرنوشت‌ساز دارد کانون خانواده است. اسلام به عنوان یک مکتب جامعی است که بیشترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شود و سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا می‌داند هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش برمی‌شمارد. بدون خانواده نه تنها هویت انسانی بشر نابود می‌شود بلکه همه تلاش‌های فردی و اجتماعی نیز در حقیقت بی‌ثمر و نافرجام خواهد ماند. از این روست که ملت‌هایی که در آستانه فروپاشی خانواده قرار گرفته‌اند، در صدد حفظ این نماد مهم برآمده و با خانواده‌های جایگزین نظیر خانواده‌های تک نفره، خانواده‌های هم‌جنس و شبیه به این، با این بحران جدی مقابله می‌کنند. اهمیتی که اسلام برای خانواده قائل شده، در اصل دهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است که خانواده واحد بنیادین جامعه اسلامی است. لذا همه قوانین و مقررات و برنامه‌های مربوطه باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده و پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. اسلام به عنوان دین برخوردار از نظام جامع، که سعادت انسان را تضمین می‌کند در خصوص موضوع انتخاب همسر نیز معیارهای متعددی را ارائه کرده که در نظر داشتن آن‌ها زمینه‌ساز تأسیس خانواده مطلوب به شمار می‌رود. اسلام بر تسهیل امر ازدواج و تحکیم بنیان خانواده و سامان بخشیدن به زندگی نسل جوان و پیشگیری از مفسد اخلاقی و اجتماعی آنان تأکید دارد و همگان را در فراهم ساختن ازدواج تشویق نموده است. زیرا ازدواج یک امر مقدس آسمانی است که خداوند برای ایجاد آرامش انسان‌ها قرار داده است. تاریخچه زندگی بشر نشان می‌دهد که انسان از بدو خلقت هر چند پراکنده و به صورت ابتدائی زندگی کرده است گرایش به اجتماعی زیستن او را در مسیر تشکیل نهادهای اجتماعی و اجتماعات بشری سوق داده است. اولین نهادی که انسان آن را شکل داده، نهاد خانواده است. خانواده در همه جوامع و ادیان جایگاه ویژه‌ای دارد و نقش آن در اجتماع غیرقابل انکار است. بر این اساس جایگاه خانواده در جامعه اسلامی بسیار مهم و اساسی است و دین اسلام نیز به خانواده اهمیت و خاص ویژه‌ای داده است. زیرا که نقش خانواده در تربیت افراد بسیار سازنده و اساسی است.

اسلام خانواده را از مهم‌ترین و اساسی‌ترین واحدهای اجتماعی می‌داند که بنای آن بر الفت و همدلی استوار است. تعالیم اسلامی شخصیت واقعی انسان را مدنظر قرار می‌دهد. اسلام زندگی خانوادگی را بر مبنای حقوق و مسئولیت‌ها قرار می‌دهد. خانواده نظامی دارد که از سوی خالق تدوین شده و سعادت و خوشبختی بشر و جامعه مرهون آن است. روش مطالعه در این مقاله خلاصه‌نویسی می‌باشد. پیش فرض تحکیم خانواده از جمله مهم‌ترین مسائل در سلامت و رشد فرد، هم‌چنین پویایی و توسعه همه‌جانبه در جامعه اسلامی است.

مفهوم‌شناسی:

اسلام: از س ل م به معنای تسلیم و گردن نهادن می‌باشد.

این واژه در قرآن کریم به معنای تسلیم بودن در برابر دین خداوند که به واسطه پیامبران الهی به انسان‌ها ابلاغ شده، آمده است.^۱

انسان: از ا ن س به معنای بشر و آدم می‌باشد.

جامعه: از نظر لغوی اسم فاعل مؤنث از مصدر "جمع" و به معنای گردآورنده، فراهم کننده و جمع کننده است.^۲

در اصطلاح به مجموعه‌ای از افراد انسانی که با نظامات و آداب و سنن و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمعی دارند، جامعه را تشکیل می‌دهد.^۳

خانواده: از نظر لغوی؛ به معنای خاندان، اهل خانه و زن و فرزند و فامیل می‌باشد.^۴

خانواده از نظر اصلاحی:

^۱ - طباطبایی، المیزان، ج ۳، ص ۱۲۰ و ۱۲۱.

^۲ - دهخدا، لغت‌نامه، ج ۵، ص ۶۴۸۹.

^۳ - مطهری، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، ص ۳۱۳.

^۴ - عمید، فرهنگ عمید، ص ۴۲۳.

خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولید مثل توسعه می یابد این نهاد اساس سازندگی و تحکیم این نهاد، مهم ترین و کوچکترین واحد اجتماعی است و اسلام برای تأسیس و تحکیم این نهاد رهنمودهای بسیار مهمی ارائه داده است.^۱

۱- انواع خانواده در جامعه اسلامی

خانواده بنیادی ترین نهاد در جامعه اسلامی است که وظیفه تربیت و سازندگی افراد و انسان ها را بر عهده دارد و اگر افراد نتوانند خانواده را تحکیم بخشند و افرادی باایمان در آن پرورش دهند، نمی توانند جامعه اسلامی را برای نسل آینده بسازند و به اهداف متعالی خود نمی رسند. اسلام خانواده را گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می کند که هسته اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مردی تشکیل می دهد و اعضای آن دارای روابط قانونی اخلاقی و عاطفی هستند.^۲

در واقع به طور کلی در جوامع اسلامی از صدر اسلام تا جهان امروز همچون دیگر جوامع سه نوع خانواده همواره ملاحظه شده است:

۱-۱- خانواده گسترده

خانواده گسترده به گروهی از افراد گفته می شود که از یکدیگر ارث می برند. این نوع خانواده معروف ترین گونه خانواده در جهان قدیم و شایع ترین ساختار خانوادگی در جوامع است. خانواده گسترده از خویشاوندان مجرد و وابسته تشکیل می شود که تحت ریاست پدر خانواده قرار دارند. نمونه شایع این نوع خانواده در جهان اسلام شامل پدری میانسال و همسر او بود، پدر و مادر پیر رئیس خانواده نیز با آن ها زندگی می کردند. گاه ممکن بود رئیس خانواده چند همسر داشته که طبعاً همه زنان و فرزندان شان نیز عضو خانواده بودند، هم چنین برادران مجرد و نیز خواهران مجرد و بیوه یا مطلقه نیز عضو این خانواده گسترده بودند. چنین خانواده هایی بین سی تا چهل عضو داشت که در مسکن مشترک می زیستند و با یکدیگر در زمینه هایی کار می کردند.

^۱ - محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱.

^۲ - قائمی، نظام حیات خانواده در اسلام، ص ۲۰.

این خانواده عملاً به مثابه واحدی تولیدی و اجتماعی عمل می‌کرد که همه نیازهای اجتماعی و اقتصادی اعضایش را برآورده می‌ساخت.

این ساخت عمومی در مناطق مختلف اسلام و بر اساس اقتضائات جغرافیایی فرهنگی هر ناحیه و اوضاع بومی و محلی آن، با تنوع بسیار بروز و ظهور می‌یابد. در برخی مناطق ممکن است نسل اول خانواده یعنی پدربزرگ همچنان با حفظ اقتدار خود در خانواده گسترده، بر نسل دوم و سوم خانواده عملاً ریاست کند. ممکن است پسران متأهل که با خانواده خود در مجموعه پدری زندگی می‌کنند و از آشپزخانه همین خانواده گسترده تغذیه می‌کنند، با مرگ پدر خانواده گسترده، زندگی جداگانه‌ای برای خانواده خود آغاز کنند.

ممکن است خانواده در خانه‌های بزرگ یا در مجموعه‌هایی از خانه‌های به هم پیوسته یا نزدیک به هم زندگی کنند. تعداد اعضا و میزان شاخه‌های وابستگی در خانواده گسترده نیز اشکال متنوعی از این نوع خانواده را پدید می‌آورد.^۱

۱-۲- خانواده گسترده محدود

در برخی از جوامع در حال گذرا از نظام خانواده گسترده به خانواده هسته‌ای، نظام واسطه‌ای ملاحظه می‌شود. در این نظام تعداد اعضا و وابستگی‌های خانواده گسترده کاهش می‌یابد. مثلاً پسر خانواده تا زمانی با خانواده پدری زندگی می‌کند که بتواند به طور مستقل نیازهای مالی خانوار خود را تأمین کند و پس از آن خانواده مستقلی را تشکیل می‌دهد. با این حال این اجزای جدا نشدنی از بدنه خانواده پدری در عین حال همچنان عضو وابسته خانواده گسترده محسوب می‌شوند و در فعالیت‌های آن مشارکت دارند.^۲

۱-۳- خانواده هسته‌ای

این نوع خانواده از پدر، مادر و فرزندان تحت سرپرستی آن‌ها است که معمولاً با هم زندگی می‌کنند و گاه این ساختار صرفاً در بردارنده یک زوج و گاه شامل یکی از والدین به همراه فرزندان

^۱ - میرسلیم، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱، ص ۶۸۲۶.

^۲ - همان

ارتباط والدین با چهره‌ی گشاده رشته‌ی دوستی را بادوام‌تر کرده، از یک سو سبب کسب مهارت‌های اجتماعی و عاطفی و از سوی دیگر سازگاری بهتر فرزندان با مسائل را به ارمغان می‌آورد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «خوب نیکو باعث فراوانی روزی می‌شود».^۱

بنابراین یکی از نتایج شکوفاسازی و پرورش توانمندی‌های فطری، خوش‌رویی است. هر یک از والدین با اخلاق و رفتارهای خوب، ریشه‌های نگرشی و گرایشی حسن خلق در فرزندان را زمینه‌سازی می‌کنند.

(د) حسن ظن (مثبت‌نگری)

مثبت‌اندیشی و حسن ظن به دیگران افزون بر باروری عواطف انسانی، سبب رفع یا کاهش ناهنجاری‌های خانوادگی و اجتماعی است.

حضرت علی علیه‌السلام می‌فرمایند: «حسن ظن مایه‌ی راحتی دل است، حسن ظن تخفیف دهنده‌ی هم و غم است».^۲

اصولاً دستور دین و تأکید نظام تربیتی و اخلاقی این است که مؤمنان باید نگاه مثبت به همدیگر داشته باشند و هنگامی که چیزهای بدی به مؤمنان نسبت داده می‌شود، آنان را جز به خیر و خوبی یاد نکنند و دروغ بودن نسبت بد به مؤمنان را آشکارا اعلام کنند. پس حسن ظن به مثابه‌ی یک دستور دینی و اخلاقی در خانواده و روابط میان همسران جایگاهی مهم دارد و لازم است همسران از هرگونه گمان بد به یکدیگر بپرهیزند تا زمینه‌ی آرامش و سازگاری آنان هرچه بیشتر فراهم شود.^۳

نگاه منفی به دیگران نه تنها منجر به کاهش و از میان رفتن عواطف انسانی می‌شود، بلکه بر اساس آموزه‌های اسلامی این نوع نگاه مذموم و نکوهش شده است. خداوند می‌فرماید: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا ...»؛ «ای اهل ایمان از بسیار

^۱ -مجلسی، بحارالانوار، ج ۷، ص ۳۹۶-۳۹۵.

^۲ -آمدی، غررالحکم و دررالحکم، ص ۱۸-۲۵.

^۳ -حسین‌زاده، راهکار سازگاری همسران سازگار، ص ۷۳.

پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که برخی ظن و پندارها معصیت است و نیز هرگز تجسس نکنید.^۱

منفی‌بافی و نادیده گرفتن واقعیت‌های خود، شرایط فرد، خانواده، گروه و جامعه، زندگی خانوادگی و اجتماعی را دچار بحران می‌سازد. بسیاری از مشکلات و ناهنجاری‌های فراروی جوامع بشری، ریشه در سوءظن‌های ناآگاهانه و طمع‌آلودی دارد که افراد بر دیگری، روا می‌دارند. از عواملی که نگرش مثبت را در والدین افزایش می‌دهد می‌توان به هم‌اندیشی با خوبان اشاره کرد.^۲

با تقویت نگرش مثبت میان والدین و عملیاتی کردن آن در ابرازها و رفتارها، فرزندان تحت تأثیر قرار می‌گیرند و شخصیت عاطفی‌شان در زمینه‌ی مثبت‌نگری نیز پرورش می‌یابد؛ از این رو فرزندان با والدین، مربیان، معلمان و دوستان صالح اعتماد می‌کنند و از رفتارهایی چون غیبت، تهمت، استهزاء و هر نوع رفتارهای ضد اخلاقی که منشأ همه آن‌ها سوءظن است مصون می‌مانند.^۳

۵-۷- تربیت فکری

همگام با رشد جسمی و تربیت بدنی توجه به رشد فکری و تقویت عقلی کودکان ضروری است و حتی در اولویت قرار دارد، زیرا نقطه تفاوت اساسی انسان با حیوان برخورداری از نیروی تعقل و اندیشیدن است. از طرف دیگر عقل ابزار دانش و معرفت و لازمه مکلف بودن می‌باشد و انسان را به سوی هدایت، سعادت و پرهیز از شرّ و شقاوت راهنمایی می‌کند. تفکر و اندیشیدن از نظر اسلام واجب و فریضه‌ای اساسی است و هدف از تربیت فکری رسیدن به استقلال فکری و عقلی در حدود ضوابط و توجیهات دینی و قرآنی است که انسان را به تأمل و تعقل در آفرینش آسمان‌ها و موجودات زمین فرا می‌خواند تا از این طریق به حقانیت وجود توحید و یکتاپرستی پی ببرند، و از تقلید و همرنگی کورکورانه فرهنگ و آداب نادرست آبا و اجداد پرهیز نمایند و تحت تأثیر شرایط نامطلوب اجتماعی قرار نگیرند.^۴

نتیجه‌گیری

۱- حجرات: ۱۲.

۲- مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۱۹۷.

۳- فقیهی، نجفی، عوامل تربیت عاطفی فرزندان در خانواده برگرفته از احادیث، ص ۱۵.

۴- زحیلی، فقه خانواده در جهان معاصر، ص ۵۰.

خانواده به عنوان یک نهاد اجتماعی، سابقه دیرینه ای دارد و در طول تاریخ با اینکه دچار تحول و دگرگونی فراوان شده است ولی توانسته به عنوان یک نهاد اجتماعی هویت خود را حفظ کند و نقش خود را در شکل گیری اجتماعات بشری ایفا نماید. از آن جهت اسلام به خانواده اهمیت ویژه ای قائل شده است و نقش این نهاد کوچک ولی بااهمیت را در تعلیم و تربیت انسان ها و شکل گیری تمدن های بشری بسیار مهم و اساسی می داند و رشد و بلوغ افراد از جهات متعدد عقیدتی، معنوی، فکری و ... را مرهون خانواده و والدین است.

تحقیقات پیشین خانواده در اسلام را مورد بررسی قرار داده بودند که در این تحقیق به بنیان خانواده و اهمیت آن در جامعه اسلامی اشاره شده است که خانواده مسلمان انواع، ویژگی، اهداف و کارکردهایی دارد که به هر کدام از آن ها پرداخته شده است و از کارکردهای آن به دلیل اینکه حجم مطالب بالا نرود از کارکردهای تربیتی و انواع آن بحث شده است. برای کارکردهای دیگر نیاز به پژوهش های دیگری دارد.

منابع:

*قرآن کریم

- ۱- بورغانی فراهانی، ابوالفضل، **فلسفه حقوق خانواده در اسلام و غرب**، تهران: اندیشه آفاق، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه. ش.
- ۲- حرّ عاملی، محمدبن حسن، **وسائل الشیعه**، قم: آل البيت عليهم السلام الاحیاء، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه. ق.
- ۳- حسین زاده، محمدعلی، **همسران سازگار**، راهکارهای سازگاری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله علیه، چاپ هفتم، ۱۳۸۸ ه. ش.
- ۴- دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه**، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، روزنه، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ه. ش.
- ۵- زحیلی، وهبه، **فقه خانواده در جهان معاصر**، تهران: نشر احسان، چاپ چهارم، ۱۳۹۰ ه. ش.
- ۶- طباطبایی، سید محمدحسین، **ترجمه تفسیرالمیزان**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۲ ه. ش.
- ۷- علی بن ابی طالب علیه السلام، **غررالحکم و دررالحکم**، مصحح: سید مهدی رجایی، قم: دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ه. ق.
- ۸- علی بن الحسین علیه السلام، **رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام**، مترجم: علی محمد حیدری نراقی، قم: مهدی نراقی، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه. ش.
- ۹- عمید، حسن، **فرهنگ عمید**، تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ ششم، ۱۳۷۵ ه. ش.
- ۱۰- فرهادیان، رضا، **تربیت برتر**، آن چه والدین و معلمان باید بدانند، قم: بوستان کتاب قم، چاپ دهم، ۱۳۹۳ ه. ش.

- ۱۱- قائمی، علی، نظام حیات خانواده در اسلام، تهران: انتشارات اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران، چاپ دوازدهم، ۱۳۹۳ هـ، ش.
- ۱۲- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مترجم: سید جواد مصطفوی، قم: الوفاء، چاپ اول، ۱۳۸۲ هـ، ش.
- ۱۳- ----- فروع کافی، مترجم: گروه مترجمان انتشارات قدس، قدس، چاپ پنجم، ۱۳۹۴ هـ.ش.
- ۱۴- متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین، کنز العمال، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، بی تا، ۱۴۳۱ هـ، ق
- ۱۵- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران: اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۷۵ هـ، ش.
- ۱۶- محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۸ هـ.ش.
- ۱۷- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا، چاپ بیست و هفتم، ۱۳۷۵ هـ، ش.
- ۱۸- _____، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، تهران: صدرا، چاپ سی‌ام، ۱۳۷۵ هـ، ش.
- ۱۹- میرسلیم، سید مصطفی، دانشنامه جهان اسلام، تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ هـ، ش.
- ۲۰- نجفی، حسن، فقیهی، علی نقی، «عوامل تربیت عاطفی فرزندان در خانواده برگرفته از احادیث»، ۱۳۹۲ هـ.ش.